

“Majolis Un-Nafois” Da Fors-Tojik Shoirlarining Taqdim Etilish Prinsiplari Va XV Asr Turkiy-Forsiy Adabiy Aloqalarining Aks Etishi

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi **Hamidova Dilnura Lutfullayevna**

Ilmiy rahbar: Homitov Dilovar Lutfullozoda Termiz davlat universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasida fors-tojik shoirlarining taqdim etilish prinsiplari va XV asr turkiy-forsiy adabiy aloqalarining aks etishi tahlil qilingan. Tadqiqotda asarning strukturaviy tuzilishi, shoirlarni baholash mezonlari va davrning zullisonaynlik (ikki tillilik) muhiti manbalar asosida ochib berilgan. Tazkira nafaqat turkiy, balki fors-tojik adabiyoti tarixini o‘rganishda ham birinchi darajali manba ekanligi, Navoiyning forsiy ijodkorlarga bo‘lgan homiylik faoliyati va ularning merosini saqlashdagi xizmatlari ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Majolis un-nafois”, XV asr, turkiy-forsiy adabiy aloqalar, zullisonaynlik, fors-tojik she‘riyati, tazkira, adabiy homiylik.

Аннотация. В статье анализируются принципы представления персидско-таджикских поэтов в антологии (тазкире) Алишера Навои «Маджолис ун-нафоис» и отражение тюркско-персидских литературных связей XV века. В исследовании на основе источников раскрываются структурные особенности произведения, критерии оценки поэтов и атмосфера двуязычия (билингвизма) той эпохи. Научно обосновано, что тазкира является первостепенным источником по истории не только тюркской, но и персидско-таджикской литературы. Рассматривается покровительство Навои персидским авторам и его заслуги в сохранении их наследия.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Маджолис ун-нафоис», XV век, тюркско-персидские литературные связи, билингвизм, персидско-таджикская поэзия, тазкира, литературное покровительство.

Abstract. The article analyzes the presentation principles of Persian-Tajik poets in Alisher Navoi's anthology "Majolis un-nafois" and reflects the Turkic-Persian literary relations of the 15th century. Based on historical sources, the study explores the structural composition of the work, evaluation criteria for poets, and the bilingual environment of the period. It scientifically substantiates that the tazkira serves as a primary source for the history of both Turkic and Persian-Tajik literature. Navoi's patronage of Persian creators and his contributions to preserving their heritage are highlighted.

Keywords: Alisher Navoi, "Majolis un-nafois", 15th century, Turkic-Persian literary relations, bilingualism, Persian-Tajik poetry, tazkira, literary patronage.

KIRISH (INTRODUCTION)

Adabiy aloqa va ta’sir jarayonlari jahon adabiyoti tarixining ajralmas qismi bo‘lib, hech bir milliy adabiyot o‘z qobig‘ida yakkalanib rivojlanmagan [8, 254]. Xususan, O‘rta Osiyo hududida turkiy va fors-tojik adabiyoti asrlar davomida o‘zaro hamkorlikda taraqqiy etib kelgan. XV asr Xuroson va Movarounnahr adabiy muhitida fors tili madaniyat va ilm-fan tili darajasiga ko‘tarilgan bir davrda, Alisher Navoiy o‘zining ikki tilli (bilingvizm) ijodi bilan o‘ziga xos adabiy maktab yaratdi [10, 80]. Bu maktabning eng muhim mahsullaridan biri 1491–1498-yillarda yaratilgan “Majolis un-nafois” tazkirasidir. Sadriddin Ayniy ta’kidlaganidek, mazkur asar XV asr tojik adabiyoti tarixining birinchi va eng ishonchli manbasi hisoblanadi [8, 255].

“Majolis un-nafois” turkiy tazkirachilik an’anasining ilk mukammal namunasi bo’lib, unda XV asrda yashab ijod etgan 459 ta shoir, olim va davlat arboblari haqida qimmatli ma’lumotlar jamlangan [2, 98]. Tazkira muallifi shoirlarni nafaqat biografik ma’lumotlar asosida, balki ularning badiiy iste’dodi, estetik didi va jamiyatdagi ma’naviy mas’uliyati nuqtayi nazaridan baholaydi [9, 165]. Asarning o’ziga xosligi shundaki, u turkiy tilda yozilgan bo’lsa-da, o’sha davrdagi zullisonaynlik (ikki tillilik) muhitining haqiqiy ko’zgusiga aylangan. Tazkirada keltirilgan shoirlarning 41 nafari ham turkiy, ham forsiy tilda baravar ijod qilgan [2, 100].

Navoiy o’z tazkirasida fors-tojik shoirlarini taqdim etishda ma’lum bir ilmiy va axloqiy prinsiplarga tayangan. Birinchidan, u shoirlarni o’zi bilan muloqotda bo’lgani yoki bo’lmaganiga ko’ra muayyan majlislarga ajratgan bo’lsa, ikkinchidan, ularning ijodidan namunalarni aynan o’zi yozgan tilda (forsiy yoki turkiy) keltirgan [1, 38-39]. Ayniqsa, uchinchi majlisda zikr etilgan 175 ta shoirning ko’pchiligi tojik ijodkorlari bo’lib, ularning katta qismi bevosita Navoiyning moddiy va ma’naviy homiyligida voyaga yetgan [8, 256; 2, 102]. Shoir Sayfiy Buxoriy, Osafiy va Hiloliy kabi ijodkorlarning hayot yo’li bunga yorqin misoldir [8, 256].

Ushbu maqolaning maqsadi “Majolis un-nafois” asarida fors-tojik shoirlarining taqdim etilish tamoyillarini tizimli tahlil qilish va bu orqali XV asr turkiy-forsiy adabiy aloqalarining amaliy ifodasini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda Navoiyning forsiy ijodkorlarga bergan estetik baholari, ularning asarlaridan tanlab olingan namunalar va muallifning shoirlar bilan bo’lgan ijodiy hamkorliklari manbalar asosida o’rganiladi.

TADVIQOT USULLARI (METHODS)

Ushbu tadqiqotda XV asr turkiy-forsiy adabiy aloqalarini va “Majolis un-nafois” tazkirasining tuzilish prinsiplarini o’rganish maqsadida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil va tarixiy-qiyosiy yondashuv tashkil etadi.

Mazkur metod yordamida tazkiradagi turkiy va fors-tojik shoirlarining taqdim etilishi, ularga berilgan estetik baholar hamda keltirilgan she’riy namunalar o’zaro muqoyasa qilindi [7, 1380]. Shuningdek, asarning forsiy tarjimalari, xususan, Faxriy Hirotiyning “Latoyifnoma” asari bilan original matn o’rtasidagi tafovutlar hamda o’xshashliklar qiyosiy o’rganildi [7, 1380; 2, 112]. Bu metod Alisher Navoiyning har ikki tildagi ijodkorlarga nisbatan qo’llagan umumiy badiiy mezonlarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida tazkira janrining Sharq adabiyotidagi shakllanish bosqichlari va uning XV asr adabiy muhitidagi o’rni tahlil etildi [9, 164]. Bu metod orqali “Majolis un-nafois”ning o’zigacha yaratilgan arab va fors tillaridagi tazkiralardan (masalan, Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ushshuaro” asari) farqli va ustun jihatlari, shuningdek, tazkirachilik an’anasiga Navoiy kiritgan yangiliklar ilmiy asoslandi [1, 41; 6, 109].

Tazkira matnida keltirilgan she’riy parchalar va shoirlarning biografik ma’lumotlari tekstologik jihatdan o’rganildi [7, 1380]. Navoiyning shoirlarga bergan qisqa, ammo lo’nda tavsiflari hamda ularning asarlaridan tanlab olingan namunalar orqali muallifning adabiy-estetik qarashlari va shoirlarni majlislarga ajratish tamoyillari (ko’rgani-ko’rmagani, muloqotda bo’lgani va bo’lmagani) ochib berildi [9, 165; 1, 43].

Tazkiradagi shoirlarning hayot yo’li, ularning Navoiy bilan bo’lgan shaxsiy va ijodiy munosabatlari hamda jamiyatdagi mavqei tavsifiy metod asosida tahlil qilindi [8, 256; 9, 166]. Bu usul XV asr adabiy muhitining real manzarasini yaratishda va Navoiyning shoirlarga bo’lgan homiylik faoliyatini yoritishda qo’llanildi.

Tadqiqotning manba bazasini Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari, uning forsiy tarjimalari va asarga bag‘ishlangan zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tashkil etadi.

NATIJALAR (RESULTS)

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasi XV asr Markaziy Osiyo adabiy muhitining qomusiy manbasi bo‘lib, unda jami **459 nafar** shoir, olim, fozil va davlat arboblari haqida ma‘lumot berilgan. Tadqiqot natijasida fors-tojik shoirlarining taqdim etilishiga doir quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

Tazkirada keltirilgan ijodkorlarning salmoqli qismi fors-tojik adabiyoti vakillari hisoblanadi. Sadriddin Ayniy e‘tiroficha, asarda zikr etilgan to‘rt yuzdan ortiq shaxslarning aksariyati tojik ijodkorlaridir. Shuningdek, asarda XV asrga xos **zullisonaynlik (ikki tillilik)** hodisasi yorqin aks etgan: shoirlarning **41 nafari** ham turkiy, ham forsiy tilda baravar ijod qilgan (masalan, Mavlono Lutfiy, Yaqiniy, Sakkokiy va temuriyzoda hukmdorlar).

Navoiy fors-tojik shoirlarini 8 ta majlis bo‘yicha muayyan ijtimoiy-biografik mezonlar asosida joylashtirgan:

Birinchi majlisda muallif shaxsan muloqotda bo‘lmagan, ammo uning davrida yashagan 46 nafar shoir (Qosim Anvor, Kotibiy va b.) keltirilgan.

Ikkinchi majlisda Navoiy yoshligida ko‘rgan va suhbatidan bahramand bo‘lgan 91 nafar ijodkor, jumladan, Sharafuddin Ali Yazdiy kabi forsiyzabon allomalar zikr etilgan.

Uchinchi majlisda Navoiyning zamondoshlari bo‘lgan 175 nafar shoir taqdim etilgan. Mazkur majlis buyuk fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiy ta‘rifi bilan boshlanadi. Ayniy ushbu majlisdagi shoirlarning ko‘pchiligi Navoiyning moddiy va ma‘naviy tarbiyasi ostida voyaga yetganini ta‘kidlaydi.

Yettinchi va sakkizinchi majlislar asosan hukmdor va amirlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda Husayn Boyqaro (Husayniy) va boshqa temuriyzodalarning forsiy va turkiy she‘riyatdagi mahorati tahlil qilingan.

Badiiy namunalarni taqdim: Navoiy shoirlarning asarlaridan namunalarni aynan o‘zlari yozgan tilda (forsiy yoki turkiy) keltirgan. Bu esa tazkiraning XV asr forsiy she‘riyati uchun ishonchli va original manba sifatidagi qimmatini oshiradi. Shoirlarni baholashda Navoiy nafaqat ularning she‘riy mahoratiga, balki **axloqiy qiyofasi, ilmiy saviyasi va ijtimoiy mas‘uliyatiga** ham alohida e‘tibor qaratgan.

Shunday qilib, “Majolis un-nafois” turkiy tilda yaratilgan bo‘lsa-da, u XV asr fors-tojik adabiyoti tarixini o‘rganishda birinchi darajali manba bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

“Majolis un-nafois” tazkirasida fors-tojik shoirlarining taqdim etilishi XV asr Xuroson va Movarounnahr adabiy muhitining o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy manzarasini belgilab beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy shoirlarni baholashda faqat she‘riy mahorat bilan cheklanmay, ma‘naviy barkamollik va ijodiy mas‘uliyat tushunchalarini birinchi oringa qo‘ygan [9, 165]. Navoiy nazarida shoir jamiyatning ma‘naviy yetakchisi bo‘lib, uning axloqiy qiyofasi ijodiy qiymatining ajralmas qismidir [9, 168].

Tazkirada aks etgan zullisonaynlik (ikki tillilik) hodisasi XV asr adabiy aloqalarining eng yirik natijasidir. Navoiy davrida turkiy va forsiy tillar bir-birini inkor etmagan, aksincha, birgalikda qo‘llanilib, umumiy madaniy makonni boyitgan [10, 74, 80]. Tazkirada keltirilgan 41 nafar ikki tilda ijod qilgan shoir, jumladan, Mavlono Lutfiy va shoir podshohlar, o‘sha davrdagi turkiy va forsiy adabiyotning o‘zaro uyg‘unligini isbotlaydi [2, 100]. Navoiyning o‘zi ham “Foniy” taxallusi ostida forsiy tilda yuksak namunalarni yaratishi bu an‘anani yangi bosqichga ko‘targan [10, 75].

Navoiyning shoirlarni majlislarga taqsimlash prinsipi (ko'rgan-ko'rmaganligi asosida) uning ma'lumotlar haqqoniyligiga bo'lgan talabchanligidan dalolat beradi [1, 34]. Ayniqsa, uchinchi majlisda zikr etilgan forsiyzabon shoirlarning aksariyati Navoiyning adabiy maktabi va moddiy-ma'naviy homiyligi ostida shakllangan [6, 256]. Sayfiy Buxoriy, Osafiy va Hiloliy kabi shoirlar misolida Navoiyning nafaqat turkiy, balki fors-tojik adabiyoti rivojiga ham bevosita rahnamolik qilganini ko'rish mumkin [6, 256].

Shuningdek, "Majolis un-nafois" o'zidan oldingi forsiy tazkiralardan (masalan, Davlatshoh Samarqandiy asaridan) zamondosh shoirlarga asosiy e'tiborni qaratishi bilan farq qiladi [1, 36, 41]. Bu esa tazkiraning o'sha davr uchun real va jonli manba bo'lishini ta'minlagan. Asarning XVI asrdayoq fors tiliga bir necha bor (xususan, Faxriy Hirotiy tomonidan "Latoyifnoma" nomi bilan) tarjima qilinishi uning forsiyzabon o'quvchilar va ijodkorlar orasida ham yuksak e'tirof etilganini ko'rsatadi [7, 1377, 1380].

Xulosa qilib aytganda, Navoiy fors-tojik shoirlari haqida ma'lumot berar ekan, ularni o'zining ma'naviy birodarlari va umumiy adabiy jarayonning teng huquqli vakillari sifatida taqdim etgan. Bu esa XV asr Markaziy Osiyo xalqlari madaniy hayotida forsiy va turkiy tillarning mushtarakligi naqadar yuksak bo'lganini amaliy jihatdan asoslaydi.

XULOSA (CONCLUSION)

Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkisasi XV asr Markaziy Osiyo madaniy hayotining haqiqiy qomusi bo'lib, u turkiy va fors-tojik adabiy aloqalarining yuksak cho'qqisini o'zida mujassam etgan [2, 107]. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Sadriddin Ayniy ta'kidlaganidek, ushbu asar XV asr fors-tojik adabiyoti tarixini o'rganishda birinchi va eng ishonchli manba hisoblanadi [6, 255]. Undagi 459 nafar ijodkorning salmoqli qismi aynan forsiyzabon shoirlar ekanligi Navoiyning har ikki adabiyotga bir xil ehtirom bilan yondashganini ko'rsatadi [2, 98].

Tazkira o'sha davr adabiy muhitidagi turkiy va forsiy tillarning o'zaro uyg'unligini isbotlovchi tarixiy hujjatdir. Unda keltirilgan 41 nafar ikki tilda ijod qilgan shoir, jumladan, mavlono Lutfiy va temuriy hukmdorlar, davrning lisoniy boyligi va madaniy mushtarakligining amaliy ifodasidir [2, 100; 1, 31]. Tazkira Navoiyning nafaqat turkiy, balki fors-tojik shoirlariga ham ma'naviy va moddiy rahnamolik qilganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, uchinchi majlisdagi shoirlarning ko'pchiligi bevosita Navoiyning tarbiyasi va homiyligida kamol topgan tojik yoshlaridir [6, 256; 2, 102].

Navoiy shoirlarni nafaqat biografik ma'lumotlar, balki ularning badiiy iste'dodi, estetik didi va jamiyat oldidagi ma'naviy mas'uliyati nuqtayi nazaridan baholadi [9, 165]. Shoirlarni o'zi ko'rgan yoki ko'rmaganiga qarab majlislarga ajratishi ma'lumotlarning haqqoniyligini ta'minlagan [1, 32].

Asarning XVI asrdayoq fors tiliga Faxriy Hirotiy, Muhammad Qazviniy kabi adiblar tomonidan bir necha bor tarjima qilinishi ("Latoyifnoma" va b.) uning forsiyzabon adabiy muhitda ham yuksak qadrlanganidan dalolat beradi [7, 1377; 2, 106].

Xulosa qilib aytganda, "Majolis un-nafois" turkiy tilda yaratilgan bo'lsa-da, u Sharq adabiyoti tarixida ikki xalq madaniyatini birlashtiruvchi oltin ko'prik vazifasini o'tadi. Navoiyning forsiy ijodkorlarga bergan xolisona baholari va ularning merosini saqlab qolishdagi xizmatlari bugungi kunda ham adabiy aloqalarni o'rganishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Alisher Navoiyning ilmiy merosi. (2018). 20-44-betlar.
2. Avrilloyeva, A. A. (2023). Majolis un-nafois - XV asr ko'zguisi. 97-108-betlar.

3. Ayniy, S. (1948). *Alisher Navoiy va tojik adabiyoti*. Stalinobod (M. B. Rajabova maqolasida keltirilgan iqtibos asosida).
4. Navoiy, A. (1961). *Majolis un-nafois*. (S. G‘aniyeva nashri). Toshkent: Fan.
5. Navoiy, A. (2008). *Majolis un-nafois*. Toshkent: Sharq.
6. Qorayev, Sh. (2024). *Navoiy o‘qigan kitoblar*. Monografiya. (Uchinchi nashr). GlobeEdit.
7. Qurbonov, B., Parmonova, Z. (2021). Faxriy Hiraviy “Latoyifnoma”sining yozilish tarixi, qo‘lyozma va nashr nusxalari, o‘rganilishi. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. Vol. 1, Issue 4. 1377-1386-betlar.
8. Rajabova, M. B. (2024). O‘zbek va fors-tojik adabiy aloqalari S. Ayniy talqinida. “*Buxoro adabiy muhiti: kecha va bugun*” xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. Buxoro: “Ilm ziyosi”. 253-257-betlar.
9. Samadova, M. B. (2026). “Majolis un-nafois” tazkirasida adabiy-estetik qarashlarning nazariy mohiyati. *Journal of International Scientific Research*. Vol. 4, Issue 3. 164-169-betlar.
10. Xudoyorova, N. N. (2023). Navoiy-Foniyning forsiy she‘riyatda tutgan o‘rni. *International Conference on Multidisciplinary Science*. Vol. 3, Issue 9. 74-87-betlar.